

Van Boxtel, C. (1995). De complexiteit van begripsontwikkeling. *Kleio* 36 (2), 11-15.

[Ria Horstman, 2012]

In het geschiedenisonderwijs is de leerstof in hoge mate conceptueel van aard. Historische begrippen staan centraal in de beschrijving en interpretatie van het verleden. Deze historische begrippen zijn in te delen in soorten. In de eerste plaats zijn er de methodologische begrippen die in het geschiedenisonderwijs *structuurbegrippen* worden genoemd. Voorbeelden hiervan zijn: vraagstelling, objectiviteit, en oorzaak en gevolg. Daarnaast kun je *systematiserende begrippen* onderscheiden, die laten zien dat geschiedschrijving betrekking heeft op politieke, economische, sociale en mentale aspecten van het verleden. In dit artikel gaat het vooral om de vakinhoudelijke begrippen, zoals periodeaanduidingen, stromingen, verschijnselen en ook sleutelbegrippen. De laatste zijn niet aan één periode of inhoud gebonden, maar kunnen bij de beschrijving en interpretatie van verschillende historische verschijnselen worden toegepast. Van Boxtel noemt bovendien begrippen die op een symbolische manier naar een historische inhoud verwijzen. Zo verwijst het begrip *Bastille* niet alleen naar het gebouw, maar is het ook symbool voor de Franse Revolutie.

Door verwerving van vakinhoudelijke historische begrippen en structuurbegrippen krijgen de leerlingen de beschikking over een begrippenapparaat dat hen in staat stelt om historische en hedendaagse situaties op een juiste wijze te beschrijven, te interpreteren en te evalueren. Begripsverwerving in het geschiedenisonderwijs is echter niet eenvoudig. Veel begrippen zijn moeilijk te vatten in een definitie en worden daarom in onderwijskundige literatuur ook wel 'fuzzy concepts' genoemd. Bovendien zijn veel historische begrippen interpretaties. Daarnaast verwijzen sommige begrippen niet naar iets dat in het verleden aanwezig was, maar die meer heuristisch of systematiserend van aard zijn. Voorbeelden hiervan zijn de begrippen *Verlichting* en *agrarisch-stedelijke samenleving*.

Een tweede reden waarom historische begrippen voor leerlingen moeilijk zijn hangt samen met de abstracte aard van deze begrippen: ze bevatten complexe conceptuele en relationele kennis. Abstract wil zeggen dat ze formeel en algemeen zijn en ze toevallige kenmerken en concrete informatie overstijgen. Deze begrippen zijn gedefinieerd en dus sterk verbaal. Het zijn begrippen die leerlingen zich niet zelfstandig eigen zullen maken. Daarbij zijn veel historische begrippen - zoals *feodaliteit* en *hofstelsel* - ook proces- en systeembegrippen. De hoeveelheid abstracte en complexe begrippen doet een groot beroep op de taalvaardigheid van leerlingen.

In de ontwikkelingspsychologische literatuur wordt erop gewezen dat jongere kinderen voornamelijk concrete begrippen kunnen leren. Er is nauwelijks aan te wijzen op welke leeftijd kinderen in staat zouden zijn begrippen op een hoger niveau te beheersen. Er bestaan namelijk verschillen binnen één leeftijdsgroep, maar ook per begrip bij één individu. Bovendien spelen bekendheid met het onderwerp en de complexiteit van het begrip een grote rol.

In het geschiedenisonderwijs is de aanbevolen opbouw – van concreet naar abstract – niet gemakkelijk te realiseren. Dat komt, zoals hierboven beschreven, door de abstracte aard van veel historische begrippen, maar ook doordat de meeste geschiedenismethoden chronologisch zijn opgebouwd. Een abstract begrip als *democratie* komt hierdoor in de brugklas al aan de orde. Het is wenselijk dat dergelijke begrippen in hogere leerjaren terugkomen, zodat ze dan op een hoger niveau onderwezen kunnen worden. Van Boxtel stelt dat deze herhaling in het geschiedenisonderwijs nauwelijks aan de orde is. In geschiedenismethoden wordt nauwelijks teruggegrepen op eerder behandelde perioden en leerstof; zelden zie je opdrachten die voorkennis bewust activeren bij leerlingen. De sleutelbegrippen echter komen wel terug in de verschillende leerjaren.

Van Boxtel stelt de vraag wat het eigenlijk betekent om een begrip te beheersen. Om deze vraag te kunnen beantwoorden baseert ze zich op onderzoek naar verschillen tussen 'leken' en 'experts' in een bepaald vakgebied. Kijkend naar deze verschillen zou je – strevend naar 'expertgedrag' – wat betreft historische begrippen de volgende doelen kunnen stellen:

1. leerlingen verwerven meer kennis met betrekking tot de inhoud waar het begrip naar verwijst.
2. leerlingen kunnen meer en vooral ook juiste relaties leggen met andere begrippen in het leergebied.
3. leerlingen kunnen de begrippen meer wendbaar toepassen
4. leerlingen kunnen de begrippen ook kritisch beoordelen.
Een begrip op een hoger niveau beheersen houdt dus ook de analyse in van de 'zaak' waarnaar die term verwijst.

Het onderzoek

In het onderzoek werd de begripskennis van dertig leerlingen uit 3 vwo en 5 vwo onderzocht. De volgende vragen zijn gesteld: wat is de inhoud van de concepties die leerlingen hebben bij een historisch begrip? Welke dimensies van de begrippen beheersen de leerlingen? Welke misconcepties bestaan bij leerlingen en welke verschillen zijn er tussen leerlingen uit 3 vwo en 5 vwo, en tussen leerlingen uit 5 vwo met geschiedenis en zonder geschiedenis in hun pakket?

De leerlingen maakten opdrachten over de themagebieden middeleeuwen en communisme. Daarnaast vonden interviews met leerlingen plaats. Bij de begrippen werd onderscheid in de volgende dimensies gemaakt: *term* (onbekend – herkend – bekend), *tijd* (wanneer), *ruimte* (plaats), *attributen* (kern- en oppervlakteattributen), *structurele relaties* (relaties met andere begrippen), en *causale relaties*. Bij de onderzochte begrippen is ook een verschil gemaakt tussen sleutelbegrippen en tijd- en contextgebonden begrippen, en tussen concrete en meer abstracte begrippen.

Resultaten

De leerlingen uit 5 vwo scoorden over het algemeen beter dan de leerlingen uit 3 vwo en dat gold voor alle dimensies, met name die van tijd, structurele relaties en causale relaties. Bij de 3 vwo-leerlingen leefden meer misconcepties ten aanzien van de begrippen. Wat betreft de sleutelbegrippen waren er nauwelijks verschillen tussen de leerlingen uit 3 en 5 vwo. De leerlingen uit 5 vwo scoorden wel beter op de gevraagde kernattributen en – relaties bij de sleutelbegrippen. Tijdgebonden begrippen waren door leerlingen uit 5 vwo redelijk goed onthouden, hoewel deze begrippen lange tijd niet in hun lesprogramma waren voorgekomen. Leerlingen uit 3 vwo gaven soms heel algemene en weinig inhoudelijke beschrijvingen. Met name de leerlingen uit 5 vwo met geschiedenis beschikten over meer inhoudelijke kennis en waren ook in staat deze kennis te activeren. Door de aanwezigheid van meer inhoudelijke kennis bleken de leerlingen uit 5 vwo ook beter in het leggen van relaties tussen begrippen. Dit gegeven ondersteunt de opvatting dat voor het op enig niveau beheersen van domeingebonden vaardigheden een behoorlijke kennis van inhoud noodzakelijk is. De leerlingen uit 5 vwo scoorden bij de abstracte begrippen beter dan de leerlingen uit 3 vwo, waarbij het opvallend was dat de vijfdeklassers zelf ook meer in abstracte termen spraken. Zo spraken de derdeklassers bij het begrip 'kerk' vooral over het concrete, tastbare gebouw en de vijfdeklassers spraken over de kerk als organisatie van het christendom.

Twee andere zaken vielen bij dit onderzoek op. In de eerste plaats bleek dat bij veel leerlingen een beeldend element een onderdeel uitmaakt van hun mentale concepten. Van Boxtel pleit daarom voor nader onderzoek naar de invloed van afbeeldingen en visuele media op de mentale concepten van leerlingen. Wat ook opmerkelijk was dat evaluatieve elementen soms sterk aanwezig waren bij

bepaalde begrippen, met name bij het thema communisme. Bij sommige inhouden hebben leerlingen zich blijkbaar een mening gevormd, die onderdeel uitmaakt van hun kennis van de bij die inhoud behorende begrippen.

Conclusie:

Begripsontwikkeling in het geschiedenisonderwijs is een complexe zaak. Dit geldt voor de leerling en de docent. Doordat het vak een beroep doet op analyserend, synthetiserend en beeldend vermogen van leerlingen is het voor hen geen gemakkelijk vak. Het vergt veel van hun denkvermogen en taalvaardigheid. De docent op zijn beurt wordt geconfronteerd met veel vragen zoals welke begrippen stel ik aan de orde en in welke mate moeten leerlingen die begrippen beheersen?

Het onderzoek was gericht op het in kaart brengen van de kennis en beelden die leerlingen hebben van historische begrippen en ging nauwelijks om de mate waarin leerlingen in staat zijn om begrippen toe te passen. Het roept dan ook nieuwe vragen op. Zo zou onderzocht kunnen worden welke factoren invloed hebben op de concepten van leerlingen, zoals de docent, de geschiedenismethode of de (verbale) intelligentie van kinderen. Van Boxtel eindigt met de verzuchting dat het jammer is dat op het gebied van geschiedenisonderwijs nog zo weinig onderzoek heeft plaatsgevonden naar het leerproces van leerlingen bij dit vak.